

## **Скрипник Петро (м. Київ)**

Кандидат історичних наук, науковий співробітник  
Центру досліджень історико-культурної спадщини України  
Інституту історії України НАН України  
zvid@ukr.net  
УДК: 94(477) «19»: 929 Грушевський

## **МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*У статті висвітлюється період наукової і громадської діяльності Михайла Грушевського у Львівському університеті (1894–1914 роки). Показано, що цей період став надзвичайно важливим етапом у формуванні його суспільно-політичних поглядів і переломним моментом у національно-визвольному русі України.*

**Ключові слова:** Михайло Грушевський, Львівський університет, національно-визвольний рух України.

Після закінчення Київського університету і захисту магістерської дисертації у молодого історика відкрилися перспективи для своєї подальшої роботи. Були можливості залишитись у Києві і продовжувати кар'єру викладача в Університеті Святого Володимира, а також займатися плідною науковою роботою. Михайло Грушевський, однак, пішов іншим шляхом. Він прийняв пропозицію свого вчителя Володимира Антоновича обійняти кафедру історії України (або катедру країн Східної Європи, як вона офіційно називалася) у Львівському університеті. Тому двадцять років його життя (1894–1914 роки) пов'язані з діяльністю в Галичині.

Приїзд Грушевського до Львова став можливим завдяки складним взаємовідносинам політиків, які представляли інтереси польського і українського населення, а також австрійського уряду. Його приїзд уможливився через польсько-українське порозуміння 1890–1894 років, яке варто розглядати як спілку поляків і народовців проти москвофілів. Польсько-українська угодова акція «нова ера», проголошена головою руського клубу Юліаном Романчуком у галицькому сеймі 25 листопада 1890 року, відкрила нові орієнтири для галицько-українського політичного руху. Уперше за час існування Галичини під владою Австро-Угорщини були створені передумови для розвитку культурного руху українського населення Галичини під егідою австрійського уряду. В умовах неоднорідності українського населення провідникам «нової ери» вдалося здобути для розвитку більше, аніж за весь період після 1848 року<sup>1</sup>. Одним з важливих положень зазначеної угоди було відкриття

---

<sup>1</sup> Батенко Т. До питання про відкриття кафедри історії Східної Європи у Львівському університеті // Михайло Грушевський і Західна Україна: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Львів, 1995. — С. 23.

кафедри історії Східної Європи у Львівському університеті. Цю вимогу Юліан Романчук, Олександр Барвінський та Костянтин Телішевський вручили Галицькому наміснику від австрійського уряду графу Казимиру Бадені на початку 1891 року.

Передбачалось, що цю кафедру повинен був обійняти Володимир Антонович — авторитетна в наукових і українофільських колах особа. Проте, останній відмовився від пропозиції переїхати до Львова. Натомість він запропонував свого найталановитішого учня — Михайла Грушевського. Останній не без сумнівів прийняв запропоновану пропозицію. З одного боку, галицькі політики не сприймали молодого маловідомого історика. Крім того, москвофільськи налаштовані представники галицької інтелігенції чинили цьому переїзду відчайдушний опір. В той же час, патріотичне почуття Грушевського до виконання свого обов'язку перед своїм народом, а також завдяки наполяганням представників Київської Громади перехилили терези. До того ж, на боці молоді, маловідомої людини несподівано опинились представники крайового австрійського уряду, які й затвердили кандидатуру Грушевського. Цю посаду Грушевський обійняв з 12 жовтня (30 вересня за старим стилем) 1894 року.

Львівський університет — один з найстаріших вищих учбових закладів в Україні, заснований ще 1661 року польським урядом як установа для розповсюдження польського впливу на терени України. В 1787 році почав функціонувати уже в результаті розпорядження австрійського уряду. Будинок, в якому містився університет, в роки революції 1848 року зазнав значних ушкоджень. Тому було вирішено його перенести в інше приміщення. На той час це був Інститут дворянської молоді. Розташований на вулиці Святого Миколая (з 1990 року — вул. Михайла Грушевського). Споруджений за проектом архітектора Ф. Штадлера. Будинок цегляний, триповерховий, прямокутний в плані, з коридорною системою внутрішнього планування<sup>2</sup>. В цьому будинку протягом 1894–1914 років і працював на посаді професора університету Грушевський. Про це повідомляє меморіальна дошка, відкрита в 1991 році під час урочистостей, присвячених відзначенню 125 річниці від дня народження М.С. Грушевського.

Його вступна лекція, виголошена в університеті, викликала значний резонанс серед української спільноти Галичини. Одна з найбільших аудиторій університету, де відбувалася подія, ледве вмістила всіх бажаючих. На ній були присутні не лише студенти університету, а й представники української громадськості: письменники, діячі науки, культури, журна-

---

<sup>2</sup> Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. — К., 1985. — Т. 3. — С. 91.

лісти. Грушевський наголосив на основних засадах, яких він дотримуватиметься в навчальному і науковому процесах. Він, зокрема, відзначив, що його основним напрямком діяльності буде правдиве вивчення і дослідження історії України, спрямоване на вивчення історії народних мас. Народ — ось головний герой в історії. Лекція пройшла з величезним успіхом. Присутні слухачі нагородили її автора тривалими оплесками. Газета «Діло» писала з цього приводу: «Виклад, котрий зібрані вислухали з великою увагою й нагородили прелегента гучними оплесками, зробив на всіх дуже добре і миле враження, — добре тому, що був видержаний від початку до кінця в тоні поважнім, науковим, а миле, бо се перший раз довелось русинам почути такий виклад історії своєї Вітчизни з університетської кафедри в рідній, гарній мові»<sup>3</sup>.

Ця лекція показала, що в особі Грушевського Галичина отримала кваліфікованого історика України. Він одразу заявив, що рішуче відкидає догматизм як неприйнятний для науки метод дослідження і вважає альфою і омегою історичного процесу народ. Цього принципу вчений дотримувався завжди в ході своєї суспільно-політичної і громадської діяльності. В стінах Львівського університету Грушевський зарекомендував себе як високоосвічений педагог. Він вільно володів латинською, грецькою, німецькою, російською і французькою мовами. Крім того, читав англійською та польською, добре знав церковнослов'янську і давню руську мови<sup>4</sup>.

Першим і найголовнішим завданням, до здійснення якого одразу ж приступив молодий професор на новій посаді, стала підготовка університетського курсу української історії. Спочатку вчений уклав собі курс університетських викладів стосовно трьох великих періодів історії України: княжого, литовсько-польського і нового. Згідно з цим планом, він читав лекційний курс сім семестрів підряд у 1894–1897 роках. У такому вигляді цей курс було повторено вдруге з весни 1898 і до 1901 року. Як згадував сам Грушевський, «курс сей слідив лише провідну нитку історії, не вдаючись в історію культурну, огляди устрою, культурного життя»<sup>5</sup>.

Розробка і читання курсу історії України наштовхнула Грушевського на думку створити широку, детальну і наукову історію свого народу. Протягом 1897–1898 років було написано 1-й том «Історії України-Руси». Він обійняв «передісторичні часи». У наступні роки була продовжена

<sup>3</sup> Михайло Грушевський і Західна Україна. — Львів, 1995. — С. 3.

<sup>4</sup> Кондратюк К. Діяльність М. Грушевського у Львівському університеті // Михайло Грушевський і Західна Україна... — Львів, 1995. — С. 68.

<sup>5</sup> Там само. — С. 69.

наполеглива праця над фундаментальною працею. У 1899 році було видано 2-й том, 1900 — 3-й, 1903 — й, 1905 — 5-й. До 1914 року були опубліковані наступні 6–8 томи. Ця праця принесла заслужену славу Грушевському не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Запропонована Михайлом Грушевським схема історії України базується на аналізі історичних джерел та літератури. Вона також пов'язана з діяльністю його попередників — Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова, Володимира Антоновича, які намагалися реконструювати історію України. Вони поставили міцний фундамент під майбутній розвиток української історіографії, але самі не могли створити її через репресії та інші перешкоди російської влади. Вони вважали своїм головним завданням збирати «цеглини» для майбутньої історії України і були фундаторами української культури. Вони мали також великий вплив на формування історіографічних концепцій молодого Грушевського, який вважав «питанням честі своєї і свого покоління» створити історію українського народу на основі нової схеми. Ось її головні тези: 1) Безперервність і нерозривність українського історичного процесу від ранньої історичної доби, через середньовіччя аж до нового періоду історії України; 2) Історичний процес охоплює цілість діяння і життя українського народу на його усій території у контексті культурного, суспільно-політичного, релігійного, правного і державного розвитку; 3) Московська держава не була ні спадкоємницею, ні наступницею Київської Русі, вона була зовсім іншим державним формуванням, з переважно іншим етнічним складом населення; 4) Концепції російської офіційної історіографії т. зв. «общерусскої народности» і «общерусскої історії», «истории русского права» є не науковими і їх треба відкинути; 5) Наслідком впровадження концепції «общерусскої історії» російськими істориками «історія українсько-руської народности зісталася не тільки без початку, а у виді якихось кавалків, *disjecta membra*, не пов'язаних між собою органічно, розділеними прогалинами»; 6) Головна увага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу, суспільства<sup>6</sup>.

Ця схема була прийнята фахівцями-дослідниками інших наук і стала основою наукового українознавства ХХ століття. На думку Василя Герасимчука Грушевський дав «свому народові найсильнішу зброю, яку тільки можна було подати»<sup>7</sup>. Опрацювання історії України-Руси на основі

<sup>6</sup> Грушевський М. Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства / За ред. В.И. Ламанского // Статті по славяноведению. — С.-Петербург, 1904. — Вип. I. — С. 298–304.

<sup>7</sup> Герасимчук В. Михайло Грушевський як історіограф // Записки НТШ. — 1922. — Т. 133. — С. 9.

нової історичної схеми історичного розвитку українського народу мало переломне значення в розвитку української історичної науки й інших українознавчих дисциплін.

Грушевський створив тривалий історичний фундамент для української нації, який мав вирішальний вплив на українське культурно-наукове і національно-державне відродження української нації в ХХ столітті. Українські історики прийняли схему Грушевського як основу новітньої наукової української історіографії, яка науково обґрунтувала безперервність українського історичного процесу в контексті етнополітичного, культурного і територіального зв'язку сучасної української нації. Україна і Московська держава формувалися на різних етнічних основах і різних історичних традиціях. Одночасно Грушевський впровадив відповідну історичну термінологію: він називає свій головний твір «Історія України-Руси», пов'язуючи сучасну і стару історичну назву України<sup>8</sup>.

Матеріали, знайдені в архівах і бібліотеках в ході наукової роботи, Грушевський використовував у своєму лекційному курсі, а також під час індивідуальних занять зі слухачами. У своїх спогадах учень Грушевського Іван Крип'якевич зазначав, що «найціннішим у викладах професора було те, що всі події він оцінював з українського становища; він відкривав не лише для студентів, але й для світу історію України, народ якої, навіть втративши державність, боровся за своє існування, мав свої власні шляхи історії»<sup>9</sup>.

Інший його учень Мирон Кордуба відзначав, що перше враження від Грушевського «зовсім не відповідало образу, який витворився в моїй уяві. Низький, худощавий, з незвичайно буйною бородою, Грушевський з виду зовсім не подобав на ті типи університетських професорів, які я звик зустрічати на львівському терені»<sup>10</sup>. У лекціях, прочитаних на початку ХХ століття, Грушевський давав суцільну і повну картину історичної минувшини українського народу, обіймав усі землі, на яких живуть українці, включаючи і Закарпаття. Він зупинявся не лише на політичній історії, а трактував і осмислював проблеми культури, адміністративного устрою, відтворював церковні стосунки, стан сільського господарства, ремесла, торгівлі.

Під час читання лекційного курсу Грушевський активно використовував проблемний метод української історії. У його лекціях студенти знаходили не лише систематичний виклад історичних подій, а розкриття основних, з точки зору професора, теоретичних положень, які характе-

<sup>8</sup> *Винар Л. М.* Грушевський. Історик і будівничий нації. — К., 1995. — С. 30.

<sup>9</sup> Михайло Грушевський і Західна Україна. — Львів, 1995. — С. 69.

<sup>10</sup> Там само. — С. 68.

ризують історичний процес. Подібний методичний прийом будив думку слухачів, сприяв їх самостійному мисленню. Окрім того, Грушевський акцентував увагу не лише на історії держави, а на історії українського народу.

Поряд з викладами він вів історичні вправи, де запрошував студентів до своїх історичних дослідів. Тут Грушевський виявив себе талановитим педагогом. Молоді історики спочатку під керівництвом наставника читали й інтерпретували історичні джерела, обговорювали праці інших дослідників, а згодом виконували оригінальні дослідження і поступово втягувалися в самостійну наукову роботу.

До слухачів Грушевський був дуже тактовний і ввічливий. Як згадував Іван Крип'якевич, до молодих студентів Грушевський не говорив інакше, як «пане-товаришу»<sup>11</sup>. У підготовці наукових кадрів дотримувався певних важливих принципів. По-перше, умів збудити зацікавленість і важливість для формування не лише людини, а й нації. По-друге, він завжди був вимогливим до студентів, ставив перед ними складні і важливі завдання, і, по-третє, Грушевський ніколи по дрібницям не опікав своїх вихованців, а розвивав у них навички самостійної і контрольованої праці<sup>12</sup>.

Один з напрямків науково-організаційної роботи Грушевського у Львові — це підготовка нових кадрів українських істориків, головним чином зі студентів Львівського університету, які згодом стали ядром його історичної школи. Творчим осередком цієї школи став історичний семінар під керівництвом Грушевського. Молодий професор, окрім загального лекційного курсу, вів спецкурси «Великий рух народів», «Боротьба за Галичину і Волинь в XIV ст.», «Історія Східної Європи в XVII ст.», «Історія Русі XVII–XVIII ст.» та «Історичні вправи». Особливо насиченими були заняття з історичних вправ, на яких контакт з наставником був дуже тісним. Значення практичних занять, за словами одного з учнів Грушевського Миколи Чубатого, полягав у тому, що там «обговорювались не лише предмети семінарської праці, але також необхідні проблеми, методи історичного досвіду та джерелознавства»<sup>13</sup>. Найкраще вводили учнів у методологічну лабораторію наставника самі його праці, які давали чітку уяву про основні принципи історичного аналізу і синтезу.

---

<sup>11</sup> Кондратюк К. Діяльність М.Грушевського у Львівському університеті // Михайло Грушевський і Західна Україна. — К., 1995. — С. 70.

<sup>12</sup> Там само.

<sup>13</sup> Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського // Український історик. — 1975. — Ч. 3–4. — С. 78–79.

Він навчав істориків-початківців одержувати відомості безпосередньо з джерел, прищеплюючи їм смак до архівної роботи, однак прагнув, щоб вони не замикалися лише на пошуку історичних документів, а спрямовував їх на глибоку наукову критику, закликав молодих дослідників нічого не приймати на віру, перевіряти факти, навіть до джерел ставитись з обережним скептицизмом, аналізувати і порівнювати їх, відшукуючи істину.

Грушевський сам не уникав критики. «Свою працю, — писав Мiron Кордуба, — він будував, можна сказати на очах читачів, упроваджуючи їх до середини своєї лабораторії, дозволяючи, а навіть помагаючи їм слідувати за кожним каменем, вкладеним до тої будови. Можливо, ця метода надмірно побільшує обсяг окремих томів, може зрештою є надто втомлююча для звичайного читача, але спеціалістам-дослідникам дає ідеальну можливість перевіряти авторів в найменших деталях»<sup>14</sup>.

Глибоке розуміння завдань, які стояли перед українською національною історіографією, змушувало Грушевського підвищувати вимоги до професійної підготовки молодих істориків, яким недостатньо було вміння читати і тлумачити тексти документів, а потрібно мати високий рівень загальної культури й освіти, щоб бути здатними зрозуміти, відчутти й відтворити історичне минуле у всій його повноті.

У цих історичних семінарах кристалізувався науково-історичний світогляд молодих істориків, удосконалювалася методика їх дослідницької праці. Тут вони пройняли ґрунтовну історичну школу, яка дала їм міцні методологічні основи й тверді знання. Енергія молодих істориків, їх дослідницький таланти, ретельна пошукова й критична робота, наукова допомога з боку молодого професора дали змогу за порівняно короткий час підготувати цілу низку праць з історії України, які стали вагомим внеском в українську історіографію.

Грушевський був послідовним поборником впровадження української мови в наукову сферу. Тому він, звичайно не міг стояти осторонь руху українського студентства про запровадження української мови у Львівському університеті, який набрав найбільшого розмаху на межі століть. У середині 1890-х років ним був зроблений висновок, що без важкої, напруженої боротьби, яка б мобілізувала значні суспільні сили, вибороти український університет буде неможливо. Тому в роботі «Справа русько-українського університету у Львові» (Львів, 1899) обґрунтував основні положення у цьому питанні: «У Львові, столиці Галицької Русі, в центрі національного, культурного життя, в теперішніх обставинах не лише

---

<sup>14</sup> Кордуба М. Михайло Грушевський як вчений // Український історик. — 1984. — Т. 4. — Вип. 1–4. — С. 41.

австрійської, а й цілої України-Руси, від Сона до Кубані, в першій лінії мусить бути задоволена ця потреба українсько-руського народу. Львівський університет належить русинам!»<sup>15</sup>.

Ознайомившись з університетськими справами, Грушевський доводив, що створенням українського університету у Львові австрійський уряд вирішив би багато нагальних питань, пов'язаних з національними непорозуміннями між українцями і поляками. Він стверджував, що при належній увазі з боку крайового галицького уряду протягом трьох років можна буде створити український університет.

Негативний відгук серед українського студентства викликав конфлікт в 1899 році між деканом філософського факультету Казимиром Твардовським і Грушевським. Суть його полягала в тому, що на засіданні ради факультету український професор намагався наголосити на рівності прав як української так і польської мови. На вимогу декана виступати польською мовою, Грушевський демонстративно залишив засідання. Таку ж боротьбу він вів і проти російських шовіністів на археологічному з'їзді в Києві в 1899 році. Він провів кампанію за допущення від імені НТШ 30 доповідей українською мовою. Ця акція була підкріплена виданням у вигляді «Записок НТШ» двох томів першорядних праць членів НТШ, підготовлених на з'їзді. До того ж, ця кампанія мала гучний світовий резонанс<sup>16</sup>.

У липні 1899 року відбулося велике студентське віче, в якому взяли участь представники українського студентства з усіх австрійських університетів. Особливо великого розмаху і поширення набуло подібне віче в 1901 році. Грушевський вважав, що це віче «не скінчиться на сій першій маніфестації» і висловив їй якнайбільші симпатії у боротьбі студентства за рівноправність української мови. Він відзначав, що хоч студенти і вимагали створення повністю українського університету, вони могли б погодитись на викладання українською мовою на медичному, юридичному і філософському факультетах. Проте, уряд не пішов і на такі поступки. Тому протягом 1901–1902 років відбулася так звана «сецесія», коли 400 студентів-українців залишили Львівський університет і переїшли вчитись в інші закордонні університети.

Підтримуючи рух студентства за рівноправність, він в той же час виступав за легітимне вирішення питання. Він вважав, що український університет зможе заснувати лише австрійський уряд і тому виступав

<sup>15</sup> Грушевський М. За Український університет у Львові. — Львів, 1899. — С. 12.

<sup>16</sup> Романів О. Михайло Грушевський і його роль у становленні і розвитку української науки // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів ювілейної конференції. — Львів, 1994. — С. 83.

проти нелегальної боротьби. Він підкреслював, що «національна боротьба в університеті дуже не на місці і не належить до речей, котрі можуть веселити справжнього мужа науки»<sup>17</sup>.

Перебування Грушевського на посаді завідуючого кафедрою Східної історії Львівського університету протягом 1894–1914 років було надзвичайно плідним як для нього самого, так і для українського національно-визвольного руху. Приїхавши сюди як молодий перспективний історик, напередодні Першої світової війни Грушевський став знаменитим вченим, його наукова, педагогічна і громадська діяльність стала помітним явищем в історії України. Працюючи в університеті, він виховав цілу плеяду молодих істориків, які становили собою ядро знаменитої історичної школи Грушевського: за приблизними підрахунками, загальна їх кількість становила близько ста чоловік. Грушевським була розроблена принципово нова концепція історії України, в основу якої покладено відхід від «общеруської» історії і перехід до зображення історії України, Росії та Білорусі як окремих, відносно незалежних один від одного процесів. Під час роботи у Львівському університеті Грушевським було написано 8 з 10 томів «Історії України-Руси», велика кількість статей розвідок, інших матеріалів.

***Skrypnyk Petro (Kyiv)***

Research associate of the Institute of the History of Ukraine  
at the National Academy of Sciences of Ukraine

**Mykhaylo Hrushevsky and the Lviv University**

*The paper considers the period of Mykhaylo Hrushevsky's academic and public activities in the Lviv University (1894–1914). It shows that the period became a very important stage in the formation of his socio-political views and a crucial point in the national liberation movement of Ukraine.*

**Keywords:** *Mykhaylo Hrushevsky, the Lviv University, national liberation movement of Ukraine.*

---

<sup>17</sup> Цитую за: Качмар В.М. Проблема українського університету у Львові / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. — Львів, 1999. — С. 55.